

УДК 808.5

ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ

А.Б. Даакыбаева

Рассматривается история исследования диалогической речи, начиная с древних времён и заканчивая настоящим временем. Речевая деятельность – одна из основных функций в жизни человека. Человечество в познании мира и самого себя особое место отводило процессу коммуникации, которая была представлена монологической и диалогической речью. В данной статье основной упор делается на исследование диалогической речи, которая теснейшим образом связана с речевой ситуацией. Для иллюстрации основных положений описаны одношаговая и многошаговая последовательности, особенности использования в речи различных диалогических конструкций, анализируется понятие «диалогическое единство».

Ключевые слова: реплика; речевая ситуация; диалогическая единица; беседа; диалогическая речь; навык; речевая деятельность; общение; языковые средства; устные и письменные формы.

ДИАЛОГДУК КЕПТИ ИЗИЛДӨӨ ТАРЫХЫ

А.Б. Даакыбаева

Бул макалада диалогдук кептин байыркы замандан азыркы күнгө чейинки изилдөө тарыхы каралат. Кеп ишмердиги адамдын жашоосундагы негизги функциялардын бири болуп эсептелет. Дүйнөнү жана өзүн өзү таанып билүүдө адамзат коммуникация процессине өзгөчө көңүл бурган, ал монологдук жана диалогдук кепте көрсөтүлгөн. Бул макалада кептик кырдаал менен тыгыз байланышкан диалогдук кепти изилдөөгө басым жасалган. Негизги жоболорду чагылдыруу максатында макалада бир баскычтуу жана көп баскычтуу ырааттуулуктар, ар кандай диалогдук курулмаларды кепте колдонуунун өзгөчөлүктөрү берилет, «диалогдук бирдик» түшүнүгү талданат.

Түйүндүү сөздөр: реплика; кептик кырдаал; диалогдук биримдик; маектешүү; диалогдук кеп; көндүм; кеп ишмердиги; пикир алышуу; тил каражаттары; оозеки жана жазуу формалары.

HISTORY OF DIALOGIC SPEECH RESEARCH

A.B. Daakybaeva

This article examines the history of the study of dialogical speech, from ancient times to the present. Speech activity is one of the main functions in human life. Humanity in the knowledge of the world and itself assigned a special place to the process of communication, which is represented by monologue and dialogical speech. This article focuses on the study of dialogic speech, which is closely related to the speech situation. To illustrate the main provisions, the article describes one-step and multi-step sequences, the features of research in speech of various dialogical constructions and analyzes the concept of dialogical unity.

Keywords: replica; speech situation; dialogical unit; conversation; dialogic speech; skill; speech activity; communication; language means; oral and written forms.

Кыргыз тили – азыркы учурдагы жандуу тилдердин эң байыркыларынын бири. Ал миңдеген жылдар бою кыргыз элинин баарлашуусун гана эмес, рухий муктаждыктарын да канааттандырып, элибиз менен кошо жашап келди.

Кыргыздардын оозеки тили менен бирге жазуусу б.з.ч. III к. – б.з. X–XI кк. чейин болгондугу белгилүү. Бул тилдин үлгүлөрү Хакасиядагы, Тувадагы, Тоолуу Алтайдагы, Монголиядагы, Таластагы, Кочкордогу жазуу эстеликтеринде

сакталып калган. Жазуу эстеликтери Орхондогу жазуу эстеликтеринен эрте пайда болуп, архаикалык мүнөздө айрым фонетикалык, грамматикалык, структуралык өзгөчөлүктөргө ээ. Орхон түрктөрү өз жазуу системасын түзүүдө байыркы кыргыздардын жазуу маданиятындагы тажрыйбаны пайдаланышкан. Б.Б. Радлов, В. Томсен, С.Е. Малов сыяктуу окумуштуулар өз кезегинде эле бул жазуу системасы кыргыздарга таандык экендигин өз изилдөөлөрүндө, андан соңку жарык көргөн эмгектеринде далилдешкен. Бул жазуу системасы ошол учурдагы кыргыз тилинин, мамлекеттик иш-кагаздарынын, дипломатиялык алакалардын талабына толук жооп берген.

Адам баласынын пикир алышуусу, бири-бирин түшүнүүсү, маалымат алмашуусу, сүйлөшүүсү тил аркылуу ишке ашат. Орус элинин көрүнүктүү окумуштуусу Р.О. Винокур: «Тил качан колдонгондо гана тил болот» деген туура идеяны айткан [1]. Чындыгында, биздин маалымат алмашуубуз, сүйлөшүүбүз, пикир алышуубуз лингвистикалык, экстралингвистикалык факторлордун карым-катнашынын негизине гана ишке ашат.

Биз жашап жаткан коомдо ар түрдүү чөйрөлөр, ар түрдүү тармактар бар. Адам баласы ушул чөйрөлөрдөн, тармактардан сырткары жашай албайт. Ошондуктан ошол чөйрөлөрдө турмуштук муктаждыктан, зарылдыктан улам пикир алышууга туура келет.

Пикир алышууда тил каражаттарынын ылгап алынышы, тандалышы жана өз ара уюшулушу дайыма эле бирдей боло бербейт. Мындай өзгөчөлүктөр тилге тиешелүү болбогон, андан сырткары турган факторлор менен шартташудан улам келип чыгат. Анда пикир алышуу же сүйлөшүү жүрүп жаткан чөйрө, шарт, кырдаал, пикир алышуунун формалары (оозеки жана жазуу) жана башкалар болот. Сүйлөшүү, жалпы эле кеп эки формада: оозеки жана жазуу формада болот. Улуттар аралык баарлашуу маселелери кыргыз тилин чет тили катары окутуу студенттердин социалдык чөйрөсүн кеңейтүү менен, баарлашуу маданиятына, жалпы кептик өнүгүүсүнө таасирин тийгизет. Тилди үйрөнүү, ал тилде маалымат алуу, сүйлөө, өз оюнду билдирүү, пикирлешүү экендиги белгилүү. Тилдерди билүү түрдүү улуттун өкүлдөрүнүн

бири-бири менен байланышын, акылдашуусун ишке ашырат. Элдердин кылымдар бою жыйнаган маданий мурастарын, тилин үйрөнүү, кастарлоо интернационалдык тарбиянын да эң негизги белгиси болуп саналат.

Окумуштуу К. Биялиев: «Бүгүнкү күндө жогорку окуу жайлар үчүн мезгил талабына шайкеш келген окутуу жана өздөштүрүү теориясын иштеп чыгуу, тил үйрөнүү деңгээлине жараша окутуунун максаттары менен милдеттерин, анын мазмунун, принциптери менен методдорун, окутуунун формаларын аныктоо каражаттары менен окутуу процессиндеги көзөмөлдөө ыкмаларын иштеп чыгуу жана окутуу технологияларына байланыштуу көптөгөн башка проблемаларды чечүү милдеттери турат»; «...экинчи же чет тилин үйрөтүүдө, биринчи кезекте, бул тилде эң жөнөкөй турмуштук кырдаалдарда маектешүүгө, пикир алышууга, сүйлөшүүгө, б. а. кепке, кеп ишмердикке үйрөтүү зарыл», – деп окутуунун негизги мазмуну катары сүйлөшүүнү (коммуникацияны) белгилейт [2].

Кайсы гана чындыктын объектиси болбосун, ал адамдардын тигил же бул керектөөсүн канааттандыра баштаганда гана атайын изилдөөнүн предметине айланат. Бул жагдай биздин да изилдеп жаткан кубулушубузга тиешелүү болуп, кыргыз тилин чет тили катары өздөштүрүүдө негизги максат ал тилдин мыйзамченемдүү системасы болгон негизги фонетикалык, грамматикалык жана семантикалык гана жактарын өздөштүрүү болуп саналат. Ал эми кыргыз тилин чет тилинде спецификалык ишмердүүлүк катары өздөштүрүү, анын ичиндеги диалог сүйлөшүүнүн базалык формасы катары эсептелгени менен, окутуучу-практиктер көз жаздымында көлөкөдө калтырып келгендигине күбө болуудабыз.

Адамдын кеп ишмердүүлүгү анын жашоосундагы негизги функциялардан болуп келген. Адамдар сүйлөшүү ишмердүүлүгү аркылуу дүйнөнү, өзүн өзү таанып, кеп ишмердүүлүгүнүн эң негизгиси диалог экендигин билишкен. Анткени бизге илимде белгилүү болгон антикалык мезгилдин тил маселесине тиешелүү эң күчтүү чыгармасы Платондун диалогу «Кратил». Бул чыгарма туура ат берүүнүн методун ачат. Чыгармада негизинен: 1) ат менен нерсенин

ортосундагы байланыш; 2) ат менен нерсенин ортосундагы байланышты түзчү Киши; 3) ат менен нерсенин ортосундагы байланыштын жоболору жөнүндө айтылат. Чыгармада үч кишинин диалогу берилет: Сократ, Кратил жана Гермоген атоонун тегерегинде талаш-тартышка түшүшөт. Анда Сократ болсо экөөнө улам-улам суроо коюу менен, алардын көз карашынан чындыкты издеп, чындыкты табууга аракеттенет. Гермоген биринчилерден болуп Сократка кайрылат да, «ар бир нерсенин табият тартуулаган, жаралганда эле ошол нерсе менен кошо жаралган туура аты болот», – дейт. Ал эми Кратил болсо Гермогендин айтканына макул болбой, «ат берүү, атоо шарттуу түрдө аныкталат, шарттуу түрдө белгиленет, ошондуктан ат, атоо ошол нерсенин табиятын, касиетин көрсөтө албайт» [3], дейт да, ушул нукта маектеше беришет. Мына ушул сыяктуу диалогго ойчулдар, философтор, чечендер, адабиятчылар байыртадан эле кайрылышып, анын түрдүү проблемаларына көңүл бурушуп, ал аркылуу чыгармаларын элге жеткирүүгө аракет кылышкан. Алар диалог аркылуу философиялык ойлордун негизин түзүшкөн. Диалог ошол мезгилде адабий-философиялык жанр катары Сократ жана анын эвристикалык диалогу менен тыгыз байланышта Байыркы Грецияда, Байыркы Римде пайда болгон. Байыркы философтор диалогдун формасын суроо-жооп иретинде колдонуп келишкен жана андагы карама-каршы ойлордун тууралыгы маектерде жыйынтыкталган.

XX кылымга чейин диалог негизинен философиянын, психологиянын, көркөм адабияттын каражаты катары эсептелип, тил илиминде каралбай келген. Ал эми диалог тилде XX кылымдын 20-жылдарында Л.П. Якубинскийдин “О диалогической речи” аттуу макаласынан башталат. Ал макала “Русская речь” журналына жарык көрөт. Анда сүйлөшүү кебинин айрым маселелери орус тил илиминде айрым эмгектерде сөзгө алына баштап, XX кылымдын экинчи жарымынан кийин орус тилинин сүйлөшүү кебин адабий тилдин өзгөчө түрү катары изилдөө көпчүлүк тилчи окумуштуулардын кызыгуусун жараткан. Андан кийин Т.Г. Винокурдун “О некоторых синтаксических особенностях диалогической речи в современном русском языке” аттуу кандидаттык диссертациясында берилет [4].

Диалогту андан ары тереңдетип изилдөө М.Л. Михлинянын “Из наблюдений над синтаксисом диалогической речи” [5] аттуу эмгегине таандык. Алар диалогдук кептин базасында сүйлөшүүнүн өзгөчөлүгүн изилдешкен.

А.Н. Васильева [6] сүйлөшүү кебин адабий тилдин функционалдык стили катары изилдесе, ф.и.д. Е.А. Земскаянын [7] редакторлугу менен жарык көргөн коллектив түзгөн “Русская разговорная речь: фонетика, морфология, лексика, жест” (1983) деген эмгекте диалогду эркин пикир алышууда колдонулган адабий тилдин бир түрү катары колдонгон адабий тилге карама-каршы турган өзгөчө системаны түзөт деп иликтөөгө алышкан.

Диалогду окутуу маселелерине арналган изилдөөлөргө кайрылсак, О.И. Трубицына “Методика обучения иностранному языку” (2018) деген эмгегинде диалогду окутуудагы негизги түшүнүктөр: диалог, реплика стимулу, реплика реакциясы, диалогдук бирдик, диалогдук сүйлөө көндүмдөрү, функционалдык жардамы, диалогду окутуунун дедуктивдик, индуктивдик жолу, репликация көндүмдөрү экенин белгилейт. Диалогдук кеп бул түздөн-түз сүйлөшүү процесси, анда билдирүүлөр менен алмашуу жүрөт, ар бир коммуникант үчүн сүйлөө ишинин мезгилдери кабыл алуу жана иштеп чыгуу мезгилдери менен алмаштырылат. Ушул аныктамадан келип чыккандай, бир сүйлөө актысынын алкагында, кабыл алуу менен өндүрүштү айкалыштырган сөздөр менен репликалардын алмашуусу жүрөт, анткени катышуучулардын ар бири угуучу жана сүйлөөчүнүн ролун аткарышарын айтат. Владимир Львович Скалкиндин пикири боюнча: «Диалогдук кепти мүнөздөө менен, диалогдук кеп кырдаалдык-тематикалык жамааттын жана коммуникативдик мотивдердин айкалышы, тикелей баарлашуу актысында эки же андан ашык маектештер тарабынан ырааттуу түзүлгөн оозеки билдирүүлөрдүн айкалышы» дейт [8].

Диалогдук кепти окутуунун бирдиги – диалогдук биримдик. Микродиалог 3–5 диалогдук бирдикти камтыйт, ал эми макродиалог бир байланыш кырдаалы менен бириккен бир нече микродиалогдорду камтыйт. Диалогдук сүйлөөнү окутуунун эң жөнөкөй бирдиги эки мөөнөттүү экендигинен келип чыгат. Диалогдук биримдик,

анын ичинде стимул берүүчү, сигналдын кабыл алуусуна ылайык жана жооп берүүчү иш-аракеттер, диалогдук сүйлөө көндүмдөрүнүн өнүгүшүнүн баштапкы деңгээли, ушул иш-аракеттердин жыйындысы катары каралышы мүмкүн. Диалогдук кеп көндүмдөрүн андан ары өркүндөтүү студенттердин бир катар диалогдук бирдикти айкалыштыруусу жана андагы репликаларды кеңейтүү, генерациялоо жөндөмүн өздөштүрүүсүнүн аркасында ишке ашат.

Диалогдук бирдиктин бул түрлөрү диалогдун түрлөрүн аныктайт, алардын ичинен негизгиси орто мектепте окуу планына киргизилген:

бир тараптуу диалог (интервью түрү);

диалог – эки тараптуу суроо;

диалог – пикир алмашуу.

Изилдөөлөрдө диалогдук бирдиктердин структуралык жана функционалдык түрлөрү жөнүндө ар кандай сандык маалыматтар келтирилген, анализдөө стимулдаштыруучу көлөм деп айтууга мүмкүнчүлүк берет.

Сурак формасындагы репликалар жана баяндоочу каармандын стимулдаштыруучу репликалары болжол менен дал келет (суроо-жооп – 34,9 %, баяндоо – 33,9 %, баяндоо суроосу – 15,6 %), бул байланыш бир кыйла адилеттүү көрүнөт, деп эсептейт Э.И. Пассова. Анын пикири боюнча, «суроо-жооп берүү жетишсиз экендигин, ал көп учурда диалогдук сөз деп аталган нерсени өздөштүрүүгө чейин жетерин, бирок функционалдык ар кандай эскертүүлөрдүн жетиштүү көлөмдө болушу керектигин баса белгилейт» [9].

Чет тилди өздөштүрүүдө негизги максат болуп, ал тилдин мыйзамченемдүү системасы болгон негизги фонетикалык, грамматикалык жана семантикалык гана жактарын өздөштүрүү болуп, ал эми чет тилди спецификалык ишмердүүлүк катары өздөштүрүү, анын ичиндеги диалог сүйлөшүүнүн базалык формасы катары эсептелгени менен, окутуучу-практиктер көз жаздымында көлөкөдө калтырып келген. 60-жылдардын башында чет тилдерди өздөштүрүүдө чоң бурулуш жасалган: биринчи планга оозеки кепти активдүү түрдө өздөштүрүү жана диалогдук кеп тармагында машыгууга жана үйрөнүүгө көңүл бурулат. Мындай жагдай окумуштуулардын кызуу талкуусун жаратпай койбойт, өзгөчө

диалогдун негизин түзгөн кептик ситуация кылдат анализдин предметине айланат.

Кептик кырдаалдын проблемаларын караштырууга арналган атайын изилдөө болуп И. Бермандын жана В. Бухбиндердин макаласы эсептелет. Макаланын авторлору оозеки кептин ситуативдүүлүгүн жана кептик кырдаал кубулушунун ортосуна так чек коюшат. Кептик кырдаал төмөндөгүчө түшүнүктөрдүн системасы менен берилген: «Оозеки кептин жүрүшүндө сүйлөөнүн калыптануусу кепке тышкы болуп эсептелген факторлордун таасиринде жүрөт. Алардын ичине коммуникацияны жасаган кырдаал кирет жана чындыктын предметтери жана көрүнүштөрү ортосундагы мамиле болуп эсептелет. Ошол кырдаалдардын жана мамилелердин жыйындысы кептик кырдаалдын жыйындысын түзөт».

Кептик кырдаалдын мүнөздүү өзгөчөлүгү болуп: а) факторлордун кандайдыр бир жыйындысы, алардын бүтүндүгүн жана түнттүгүн түзөт; б) айтымдын калыптануусуна таасир эткен факторлордун жыйындысы; башкача айтканда, айтым кептик кырдаалдын факторлору менен шартталган дегенди авторлор баса белгилешет, алар кептик кырдаалды тышкы гана фактор жана ал маектешүүнүн тематикасын гана тандоого таасир этет дегенден алыс болушат. Бирок бул жыйындынын бардык эле компоненттери бирдей байланышкан эместиги жөнүндө факт белгиленген. И. Берман жана В. Бухбиндер кептик кырдаалдын бир катар маанилүү белгилерин аныктап, анын кийинки изилдөөсүнө негиз салып, бул кубулуштун каралышына негизги багыттарын аныкташкан [10].

Бул маселени изилдөө бир четинен, кептик кырдаалдын табиятын терең таануу, кубулуштун сандык жана сапаттык мүнөздөмөлөрүн табуу, экинчи жагынан, окуу процессинде кептик кырдаалдын колдонуш каражаттары жана мүмкүнчүлүктөрүн ачуу болуп саналат. Бул суроолорго көбүнчө жоопту Л. Скалкиндин жана Г. Рубинштейдин «Речевые ситуации как средство развития неподготовленной речи» аттуу макаласынан алса болот, анда, кептик кырдаалдын мүнөздөмөсүнөн тышкары, авторлордун өздөрүнүн кептик кырдаалды кандай көрөөрү жөнүндө маалымат берилген. Алар

кептик кырдаал көрүнүшүн ичинен ачууга аракеттенишкен эмес. Авторлор кептик кырдаалды кептик эмес кырдаалдан ажыратуу параметрлерин алышат: “Ар бир эле чындыктын кырдаалы кептик болуп эсептелбейт. Кептик кырдаал деп кандайдыр бир кептик реакцияны пайда кылган чындыктыктын кырдаалын айтабыз” [11]. Алгачкы жасалган, мындай чектөө, чындыгында, кептик кырдаалдын маанилүү белгилерин чагылдырат. Макалада белгиленгендей, кептик кырдаал «айтымдын калыптануусуна гана таасир этпестен», айтуучунун сүйлөөсүнө түрткү болот, ошондой сүйлөөгө муктаждыкты жаратат». Кептик кырдаалдын түшүнүктөргө карата болгон ордун авторлор төмөнкүдөй аныкташат:

Чындыктын кырдаалы:

- 1) кептик эмес кырдаал;
- 2) кептик кырдаал, башкача айтканда, кептик кырдаалды чындыктын кырдаалынын бир түрү катары эсептеп, кептик эмес кырдаал менен катар эле карашат.

В. Скалкин жана Рубинштейн кептик кырдаалды анализдеп, төмөндөгүдөй натыйжага келишет, «алар окуучуларды бир типтүү табигый шартка коюшат». Окуучулук кептик кырдаалдын структурасы жөнүндөгү авторлордун ойлору кызыктуу, аларга: 1) кырдаалдын шарттары (жагдай тууралуу маалымат жана маектин катышуучулары, кептик стимул); 2) окуучулардын кептик реакциясы [12]. Кептик кырдаалдын структурасына сүйлөшүүнү жараткан шарттардын жыйындысы гана эмес, ошондой эле анын продуктусу болуп эсептелген – диалог кирин белгилешет.

Көрсөтүлгөн иште кептик кырдаалды сүрөттөө маселеси дагы каралып, критерийлер сунушталат.

Кийинки мезгилдерде чет тилди үйрөнүүдө кептик кырдаалдын негизги жана үйрөнүүгө керектүү болгон жактары методисттердин көңүлүн бура баштаган. Бул толугу менен Сахарованын ишине тиешелүү. Изилдөөчү чет тилдүү кепти үйрөнүүдө сүйлөшүүнүн шарттарынын фонунда иш алып барылышы керек дегенди негиз кылат.

Т.Е. Сахарова кептик кырдаалды обочолонтуп эмес, адам ишмердүүлүгүнүн конкреттүү актыларынын рамкасында кароо зарыл экенин

белгилеп, «Кептик кырдаал объективдүү чындыктын фрагменти болуп саналат да, субъекттин ишмердүүлүгүнүн процессинде чагылдырылат. Конкреттүү адам үчүн кырдаал катары инсан багытталып жаткан гана кырдаал эсептелет. Ал эми багыттуулук реалдуу шарттарда, муктаждык, кызыгуу, идеалдар менен шартталат» [13].

Т. Сахарованын кийинки эмгектеринде кептик кырдаалдын жана баштапкы кептик кыймылдын үзгүлтүксүз байланышы тууралуу ою өнүгөт.

Алгач методикалык адабиятта изилдөөчү тарабынан кептик кырдаалдын типтери жана класстары тууралуу маселе иштелип чыккан. Т. Сахарова кептик кырдаалды микро- жана макро- кырдаалга бөлөт.

Микро- жана макродиалогдор. Диалогдун өнүгүшү көбүнчө баштапкы репликаны түшүнүүнүн тактыгы менен аныкталат, анткени жооптун стимулу жана негизи биринчи кезекте кабыл алынган маанини билдирет. Репликаларды бириктирүү (байланыштыруу) жолдору ар кандай болушу мүмкүн, алар функционалдык негизде диалогдук бирдиктин типологиялары суроо-жооп аркылуу жүрөт; билдирүү – жооп билдирүүсү; чакыруу (өтүнүч); макулдук (келишүү); билдирүү (буйрук, суроо-талап); эмоционалдык реакция өтүнүч – билдирүү [14].

Ал эми А. Алхазишвили “Психологические основы обучения устной иностранной речи” деген эмгегинде «диалогдо кептик кырдаал бир гана фактордон эмес, бир нече факторлордон турарын белгилейт». Кептик жана кептик эмес кырдаалды салыштырып жатып, ал “кептик кырдаалда угуучу бар экенин белгилеп, негизги айырмачылыгын көрсөтөт”.

А. Алхазишвили кептик кырдаалдын структурасын деталдуу түрдө сүрөттөп жана анын курамын 4 компонент түзөөрүн аныктаган:

- а) сүйлөөчүнүн ички абалы (анын кызыкчылыгы, мотивдери) – өздүк эмес кептик компонент;
- б) угуучунун ички абалы – өздүк кептик компонент;
- в) кеп болуп жаткан предметтер жана көрүнүштөр – кептик эмес компонент;
- г) тилдин материалынын негизинде курулган кеп – куралдык компонент (кептик) [15].

Бул структурада жетектөөчү жобо болуп, автордун ою боюнча, угуучу эсептелет. А. Алхазивилинин диалогдорду окутуунун бөтөнчөлүгүнө, табият-маңызына байланыштуу айткан олуттуу ойлору бардык эле элдердин тилдериндеги диалогдорду изилдөө иштеринде чоң мааниге ээ болгон.

Адам ишмердүүлүгүнүн актысына, кептик кырдаалды кошуу идеясы, ар түрдүү психологиялык мектептердин жана багыттардын өкүлдөрү тарабынан проблеманы изилдөөгө негиз салганын көрүүгө болот. Алсак: Рожкова Г.И. К лингвистическим основам методики преподавания русского языка иностранцам, с. 109. Бутенко Ж.В. Обучение профессиональному общению в полилоге иностранных студентов медицинского вуза: автореф. дис. ... канд. пед. наук. М., 1990; Ерофеева И.Н. Обучение устному профессиональному общению иностранных аспирантов-нефилологов: автореф. дис. ... канд. пед. наук. СПб., 1992; Копыткова Т.Г. Методика обучения диалогическому общению в учебно-профессиональной сфере иностранных студентов технических вузов: автореф. дис. ... канд. пед. наук. М., 1992; Коростелёва С.Г. Методика развития дискуссионных умений на продвинутом этапе обучения русскому языку иностранных учащихся: автореф. дис. ... канд. пед. наук. М., 1989; Чан Динь Дам. Обучение диалогической речи студентов на начальном этапе во внеязыковой вьетнамской аудитории: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Алма-Аты, 1997.

Орус жана дүйнөлүк лингвисттердин диалог боюнча жүргүзүлгөн илимий изилдөөлөрүнүн таасиринде түрк тилдеринде да бир катар эмгектер жаралды. Тектеш түрк тилдеринде да диалогду изилдөөнүн өзүнчө басып өткөн жолу бар. Аталган тилдик бирдикти изилдөө иштери өткөн кылымдын 60-жылдарында башталган. 60-жылдардын башында чет тилдерди өздөштүрүүдө чоң бурулуш жасалган: биринчи планга оозеки кепти активдүү түрдө өздөштүрүү жана диалогдук кеп тармагында машыгууга жана үйрөнүүгө көңүл бурулат. Мындай жагдай окумуштуулардын кызуу талкуусун жаратпай койбойт, өзгөчө диалогдун негизин түзгөн кептик кырдаал кылдат анализдин предметине айланат.

Бул багытта айрыкча казак, өзбек, азербайжан, татар тилдеринде кеңири изилдөөлөр алынып барылган.

Ал эми кийинки убактарда түркологияда диалогго арналган изилдөөлөрдө, бир жагынан, мурда эле териштирилип келген маселелер дагы тереңдетилип, жаңы өңүттө каралып жатса, экинчи жагынан, илимдин кийинки жетишкен табылгаларына таянуу менен, диалогдорго байланыштуу мурда козголо элек жаңы проблемалар коюлуп, алар ар кандай деңгээлде чечмелене баштаганына күбө болубуз. Булардын баарына токтолуп чыгууга иштин көлөмү мүмкүнчүлүк бербейт, ошондуктан өзүбүз иликтөөгө алып жаткан маселелерге байланыштуу гана илимий-теориялык айрым бир материалдарга көңүл бурууну туура көрдүк.

Өткөн кылымдын 80-жылдарынын аягынан тарта 90-жылдар аралыгын түрк тилдериндеги диалогду конкреттештирип изилдей баштаган доор деп атасак жаңылышпайбыз. Анткени ушул жылдары диалогдор тематикасына карай өз өзүнчө бөлүнүп каралып, иликтөөнүн объектиси боло баштаган. Алсак, казак тил илиминде Г.С. Имангалиеванын “Типология диалога (на материале казахского и русского языков)” (1999) деген эмгегинде диалогду кабарлама, парагматикалык, модалдык деп үч түргө ажыратып карайт. Ал өзүнүн ойлорун жыйынтыктап келип, диалог бул репликалардан турган үзгүлтүксүз кабыл алуулар аркылуу таасир эткен тилдик кызматтарда зор роль аткарган кептин түрү экенин белгилейт. Ал эми К.М. Атыгаева казак тилиндеги диалогдук кептин синтаксистик өзгөчөлүгүн изилдесе, Д.Б. Абдыкаримова “Типология реплик казахского и русского языков”, Ж.С. Канлыбаева “Коммуникативтік акт шеңберіндегі жауап репликаның кызметі” аттуу эмгектеринде диалогду диалогдук тил деп аташат. М. Сергалиев диалогдун көркөм тексттеги өзгөчөлүгүн карайт.

Академик Э.Р. Тенишевдин 90 жылдыгына карата өткөрүлгөн Эл аралык түркологиялык симпозиумдун материалдарында берилген К.С. Фатхуллова, Г.А. Набибуллинанын “Диалог как средство развития коммуникативной компетенции учащихся в обучении татарскому языку как народному” аттуу макалада татар тилинде диалогду татар тилин үйрөтүүдө байланыш

компетенциясын өстүрүү, өнүктүрүү каражаты катары карашкан [16].

Ўзбек окумуштуусу Л.Р. Раупова, М.Р. Бахриддинова “Проблемы в лингвистическом исследовании диалогического дискурса (на аспекте синтаксиса)” (2016) деген эмгегинде диалогду “дискурс” термини менен бирдей карап, бирок алардын колдонулушу ар башка экенин белгилешет.

Баштапкы этаптарда диалогдук коммуникациянын изилдөөчүлүк басымына тилдин ички каражаты катары эсептелген диалогго көңүл бурулуп келген. Бул убакта окумуштуулардын назарында тилдин өз ара байланыштарынын бири болгон функционалдык, социалдык-психологиялык, менталдык жана маданий өзгөчөлүктөрү болуп келди. Бүгүнкү күндө диалогду окутууда дисциплиналар аралык мамиленин муктаждыгы жаралды [17].

Диалогдо коммуникациялык байланыштарды түзүүдө аны максаттуу ишке ашырыш үчүн стратегиялык каражат катары колдонсо болорун белгилешет. Ошондой эле диалогдо тилди пайдалануунун интерактивдүү мүнөзү баса белгиленет.

Жыйынтыктап айтканда, бул макала студенттерге, студенттерди окутууда диалогго кызыккандарга илимий булак катары кызмат кылып, диалогду окутууга арналган изилдөөгө кайсы бир деңгээлде өз салымын кошот десек жаңылбайбыз.

Адабияттар

1. *Винокур Т.Г.* Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т.Г. Винокур. М., 1980. С. 57.
2. *Биялиев К.А.* Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары коммуникативдик багытта окутуу методикасынын негиздери: пед. илимд. д-рунун. ... дис: 13.00.02 / К.А. Биялиев. Бишкек, 2010. 8-б.
3. *Назарчук А.В.* Философское осмысление диалога через призму коммуникативного подхода / А.В. Назарчук // Вестник МГУ. Сер. 7, Философия. 2010. № 1. С. 51–70.
4. *Винокур Т.Г.* О некоторых синтаксических особенностях диалогической речи в современном русском языке: дис. ... канд. филол. наук / Т.Г. Винокур. М., 1953.
5. *Михлина М.Л.* Из наблюдений над синтаксисом диалогической речи: автореф. дис. ...канд. филол. наук. 10.02.01 / М.Л. Михлина. Л., 1955.
6. *Васильева А.Н.* Курс лекции по стилистике русского языка. Общие понятия стилистики. Разговорно-обиходный стиль речи / А.Н. Васильева. М.: Русский язык, 1976. С. 240.
7. *Земская Е.А.* Русская разговорная речь: фонетика, морфология, лексика, жест / Е.А. Земская. М.: Наука, 1983. С. 239.
8. *Скалкин В.Л.* Обучение диалогической речи (на материале английского языка): пособие для учителей / В.Л. Скалкин. Киев, 1989. С. 204.
9. *Пассов Е.И.* Урок иностранного языка / Е.И. Пассов, Н.Е. Кузовлёва. М.: Глосса пресс; Ростов н/Д.: Феникс, 2010.
10. *Берман И.М.* Ситуативность и обучение устной речи / И.М. Берман, В.А. Бухбиндер // Иностранные языки в школе. 1964. № 5. С. 11.
11. *Скалкин В.Л.* Речевые ситуации как средство развития неподготовленной речи / В.Л. Скалкин, Г.А. Рубинштейн // Иностранные языки в школе. 1964. № 4. С. 3.
12. *Скалкин В.Л.* Речевые ситуации как средство развития неподготовленной речи / В.Л. Скалкин, Г.А. Рубинштейн // Иностранные языки в школе. 1964. № 4. С. 4.
13. *Сахарова Т.Е.* Проблема ситуации при обучения диалогической речи // Вопросы методики преподавания иностранных языков / Т.Е. Сахарова. Тула, 1967. С. 206–207.
14. *Скалкин В.Л.* Обучение диалогической речи (на материале английского языка): пособие для учителей / В.Л. Скалкин. Киев, 1989. С. 204.
15. *Алхазишвили А.А.* Психологические основы обучения устной иностранной речи / А.А. Алхазишвили. Тбилиси, 1974. С. 31–32.
16. *Фатхуллова К.С.* Диалог как средство развития коммуникативной компетенции учащихся в обучении татарскому языку как народному // Жизнь, посвящённая тюркологии: материалы международного тюркологического симпозиума, посвящённого 90-летию академика Э.Р. Тенишева / К.С. Фатхуллова, Г.А. Набибуллина. Казань: ТГГПУ, 2011. С. 433–439.
17. *Кузнецов И.А.* Национально обусловленные модели фатической диалогической вопросно-ответной коммуникации в современной русской речи / И.А. Кузнецов. Н. Новгород, 2020. С. 17–19.